

РЕЦЕНЗІЯ

кандидата юридичних наук, доцента Петровського Андрія Володимировича на дисертацію Кравчук Дар'ї Сергіївни на тему **Темпоральні оціночні поняття в цивільному праві України**», подану до захисту в спеціалізовану вчену раду Національної академії внутрішніх справ на здобуття ступеня доктора філософії галузі знань 08 «Право» зі спеціальності 081 «Право»

Ступінь актуальності обраної теми. Актуальність теми дисертаційного дослідження обумовлена відсутністю в доктрині цивільного права України комплексного дослідження темпоральних оціночних понять в цивільному праві. Низка засад, позицій, які раніше визнавалися єдино правильними, неспростовними та служили фундаментом правового регулювання цивільних правовідносин, зараз є такими, що в повній мірі не відповідають сучасним тенденціям розвитку науки цивільного права. Тому слід констатувати про формування нової її доктрини, яка якомога об'єктивніше може відповідати вимогам становлення та розвитку правової держави.

Термін «оціночне поняття» походить з науки теорії права, однак у сучасних реаліях він поширився в різних галузях права, зокрема цивільному. Чітке визначення оціночного поняття, його видів, особливостей застосування має важливе значення для правозастосовної діяльності. Слід констатувати, що в галузі цивільного права на нормативному рівні використовують понад сто оціночних понять, серед яких важливе місце посідають темпоральні (часові) оціночні поняття.

Використання в ЦК України оціночних понять має чимало переваг, серед яких: універсальність і гнучкість регулятивного впливу на цивільні правовідносини; зменшення кількості прогалін у законодавстві; постійне осучаснення правових норм, що містять оціночні поняття; їх легка пристосовуваність до динаміки суспільного життя й конкретно-історичних умов місця, часу та стану, суб'єктного складу правозастосовної ситуації; відображення в цивільному праві визначальних суспільних цінностей; мінімізація обсягу та кількості норм права тощо.

Проте норми закону не слід перенасичувати темпоральними оціночними поняттями. Їх виважене використання в правозастосовній діяльності є значущим для забезпечення стабільного й ефективного регулювання суспільних правовідносин. Застосування темпоральних оціночних понять як засобу юридичної техніки має обумовлюватися правовими потребами законотворчого процесу у взаємозв'язку з обставинами об'єктивної дійсності, а також властивостями правового регулювання та перспективами коректного застосування темпоральних оціночних понять.

Наукове розроблення темпоральних оціночних понять у функціональному аспекті дозволить визначити функції оціночних понять у цивільному праві як основні напрями їх правового впливу на суспільні відносини, що створює можливість для індивідуального правового регулювання конкретної ситуації та правозастосування, адаптації правової норми до конкретно визначених умов місця, часу й суб'єктного складу правозастосовної ситуації.

В таких умовах очевидним є те, що науково-теоретичне дослідження правової природи темпоральних оціночних понять в цивільному праві України сприятиме вдосконаленню цивільних правовідносин, формуванню чіткої та узгодженої їх системи.

Цінність поданого до захисту дисертаційного дослідження зумовлена також тим, що за вказаною проблематикою, попри її актуальність й існуючу тривалий час проблематику, на сьогодні не було проведено комплексних, системних та узагальнюючих досліджень, які б розкривали всі аспекти цієї теми, а наявні публікації правників стосуються лише окремих особливостей застосування темпоральних оціночних понять в цивільному праві України.

Тему дисертації затверджено на засіданні Вченої ради Національної академії внутрішніх справ 27 листопада 2018 року (протокол № 18).

Відповідність дисертаційної роботи сучасним вимогам науки і практики. Обрана тема відповідає Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2015–2019 років, затвердженому наказом МВС України від 16 березня 2015 року № 275, а

також Основним напрямом наукових досліджень Національної академії внутрішніх справ на 2018–2020 роки та Плану науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт НАВС на 2018 рік.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Наукові положення, висновки та рекомендації, сформульовані дисертантом здебільшого є аргументованими й переконливими, містять самостійний критичний аналіз. Отримані теоретичні та практичні висновки стали результатом наукового пошуку, відповідно до поставленої мети і завдань дослідження. Під час їх доведення та обґрунтування автор використав широке коло вітчизняних наукових публікацій, міжнародно-правові та національні нормативно-правові акти, судову практику тощо.

Використання Д.С. Кравчук значного методологічного інструментарію, загальнонаукових, спеціально-наукових та відповідних підходів наукового пізнання явищ і процесів дозволило багатоаспектно проаналізувати заявлену проблематику. Застосовано, зокрема, історико-правовий, діалектичний, логіко-семантичний методи, а також методи абстрагування, порівняння, аналізу й синтезу, а також аналогії та моделювання. Це дозволило належним чином обґрунтувати відповідні положення наукової новизни отриманих дисертантом наукових результатів. Зміст дисертації відповідає обраній темі, характеризується логічністю та комплексністю. Матеріал дисертації викладено послідовно й доступно, робота оформлена відповідно до встановлених вимог.

Достовірність і наукова новизна отриманих результатів, повнота викладу основних результатів дисертації в наукових публікаціях. Достовірність отриманих результатів забезпечила ґрунтовна теоретична, нормативна та емпірична база дисертації. Джерельну базу дослідження можна вважати цілком репрезентабельною, оскільки дисертант під час проведення дослідження використав значну кількість наукових та інших джерел (їх список охоплює 317 найменувань).

Також достовірність і новизна наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, полягає в тому, що дисертація є

першим в українській науці системним дослідженням теоретичних і практичних проблем темпоральних оціночних понять у цивільному праві України, у якому сформульовано низку нових наукових положень, висновків та рекомендацій, з-поміж яких слід звернути увагу на такі положення:

- обґрунтовано існування серед загальних оціночних понять темпоральних оціночних понять, проблематика тлумачення та застосування яких має важливе значення для практичної юриспруденції, оскільки вони знаходяться на межі абстрактності та конкретності правового часу, у якому розвиваються цивільні правовідносини;

- запропоновано наукове розуміння темпоральних оціночних понять як не конкретизованих законом оціночних понять, що стосуються часових меж існування певних правових явищ, процесів, дій та передбачають самостійний вибір учасником цивільних правовідносин варіанта поведінки шляхом вільної оцінки відповідно до конкретної правозастосовної ситуації, але в допустимих правом межах;

- визначено ознаки та функції темпоральних оціночних понять, визначено форми, у яких втілюються темпоральні оціночні поняття в цивільному праві, зокрема: «з моменту», «у момент»; «негайно»; «тимчасово»; «постійно»; «своєчасно»; «у разі необхідності»; «до»; «після»; «розумний строк»; «невідкладна потреба», «невідкладний випадок», «невідкладна необхідність», «невідкладні дії», а також здійснено їх класифікацію;

- проаналізовано та схарактеризовано кожен із запропонованих форм темпоральних оціночних понять, з огляду на їх лінгвістичні, часові та правові особливості, що своєю чергою дало змогу виокремити конкретну темпоральну величину, урахувуючи її місце серед правових категорій, правове значення та функціональне призначення;

- здійснено класифікацію темпоральних оціночних понять залежно від запропонованих автором критеріїв, зокрема темпоральні оціночні поняття можна поділити: 1) за підставами їх виникнення на законодавчо встановлені та договірні; 2) за характером визначеності на ті, що вказують на точний момент,

подію, з яким пов'язують юридичні наслідки, узагальнені та відносно визначені;
 3) за правовими наслідками: правовстановлюючі, правозмінюючі та правоприпиняючі;

– аргументовано необхідність розподілу використання темпоральних оціночних понять у договірних і недоговірних зобов'язаннях, встановлено їх специфіку та на підставі практичного застосування здійснено їх характеристику;

– запропоновано визначення темпорального оціночного поняття в договірних зобов'язаннях, якими є не конкретизовані законодавцем поняття, що стосуються часових меж існування певних правових явищ (процесів, дій), що надають можливість сторонам договору або іншим суб'єктам правозастосування здійснювати самостійну оцінку фактів, однак ураховуючи індивідуальні особливості конкретного договірного правовідношення та в межах, визначених законом;

– визначено науково-практичні підходи до послідовності дій суб'єкта правозастосування, яка містить такі стадії: 1) оцінка фактичних обставин; 2) визначення норми та її тлумачення шляхом аналізу змісту її окремих елементів і в їх сукупності; 3) зіставлення приписів норми з інтересами й мотивами суб'єкта; 4) вчинення дій як результату процесу правозастосування. Отже, суб'єкт правозастосування має висвітлити зміст темпорального оціночного поняття, яке міститься в нормі права, потім, ураховуючи обставини справи, з'ясувати, чи дозволяють ознаки цього правового явища екстраполювати на них дію норми права, що містить темпоральне оціночне поняття. Унаслідок цього застосування правової норми суб'єктом правозастосування слід здійснювати відповідно до внутрішнього переконання та власного розсуду;

– сформульовано концептуальні положення та пропозиції щодо приведення норм цивільного права, що містять синонімічні темпоральні оціночні категорії, до правил нормопроєктувальної техніки з метою недопущення дублювання таких понять і, як наслідок, підвищення якості, сприяння та полегшення правозастосування.

Практична значущість результатів дослідження. Сформульовані та викладені в дисертації положення, узагальнення, висновки та пропозиції можна використовувати у: науково-дослідній сфері – як основу для розв’язання та подальшого дослідження проблем тлумачення і застосування темпоральних оціночних понять; правотворчій сфері – висновки, пропозиції та рекомендації, викладені в дисертаційному дослідженні можуть використовуватися для вдосконалення норм цивільного законодавства, що містять темпоральні оціночні поняття; правозастосовній діяльності – у процесі розроблення загальних рекомендацій з удосконалення застосування правових норм, які містять темпоральні оціночні поняття та освітньому процесі – під час розроблення та викладання навчальної дисципліни «Цивільне право України» й інших галузевих дисциплін, для підготовки відповідних підручників та навчальних посібників.

Повнота викладу наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, в опублікованих наукових працях. Основні теоретичні положення, висновки та практичні рекомендації, що сформульовані в дисертації, відображено у дев’яти наукових публікаціях, серед яких чотири опубліковано у фахових юридичних виданнях України, одна – у міжнародному науково-практичному журналі, а також у чотирьох тезах виступів на міжнародних науково-практичних конференціях і науково-теоретичному круглому столі.

Аналіз опублікованих дисертантом статей і тез доповідей на наукових заходах дозволяє дійти висновку про належну повноту викладу наукових положень, висновків і рекомендацій, наведених у дисертаційному дослідженні в наукових працях.

Оцінка змісту дисертації. Структурно дисертаційне дослідження складається з анотації, змісту, переліку умовних позначень, вступу, трьох розділів, що містять дев’ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел і одного додатку.

У вступі розкрито стан розробленості досліджуваної наукової проблеми, обґрунтовано вибір та актуальність обраної теми, визначено об'єкт і предмет, завдання, методологічну основу дослідження, розкрито наукову новизну отриманих результатів, їх практичне значення, наведено дані про впровадження та апробацію результатів дослідження.

У *розділі 1 «Теоретико-правові та методологічні засади дослідження»* здійснено аналіз доктринальних джерел, які стосуються можливості визначити функції оціночних понять у цивільному праві як основні напрями їх регулятивного впливу на суспільні відносини, з метою створення можливостей для ситуативного й індивідуалізованого правового регулювання та правозастосування, адаптації цивільно-правової норми до конкретних умов місця, часу й суб'єктного складу правозастосовної ситуації. Визначено методологію дослідження темпоральних оціночних понять у цивільному праві, що дало змогу всебічно висвітлити зміст темпоральних оціночних понять і за допомогою спектру різних способів та засобів дослідити їх окремі аспекти. У результаті розроблення зазначеної проблематики дисертантом удосконалено науковий підхід до розуміння історичних етапів становлення інституту темпоральних оціночних понять в цивільному праві України.

У *розділі 2 «Класифікація та характеристика темпоральних оціночних понять у цивільному праві України»* наведено класифікацію темпоральних оціночних понять у цивільному праві, а також здійснено їх характеристику як у договірних, так і недоговірних зобов'язаннях.

Розділ 3 «Теоретико-правові проблеми тлумачення та застосування темпоральних оціночних понять у цивільному праві України» присвячено аналізу особливостей тлумачення цивільно-правових норм, що містять темпоральні оціночні поняття, специфіки особливостей їх застосування, а також практичним аспектам реалізації судового розсуду під час застосування цивільно-правових норм, що містять темпоральні оціночні поняття.

У висновках за результатами проведеного дослідження сформульовано теоретичні положення та практичні рекомендації щодо подальшого дослідження проблем тлумачення і застосування темпоральних оціночних понять у науково-дослідній сфері з метою вдосконалення норм цивільного законодавства, що містять темпоральні оціночні поняття, у правотворчій сфері, розроблення загальних рекомендацій з удосконалення використання таких норм у правозастосовній діяльності, а також в освітньому процесі під час викладання навчальних дисциплін, що охоплюють відповідну тематику. Висновки цілком відповідають отриманим результатам, завданням і меті дисертаційного дослідження.

Таким чином, дисертація Кравчук Дар'ї Сергіївни відповідає наявним вимогам та є завершеною науковою працею, результати якої вирішують актуальне наукове завдання – удосконалення теоретичних і практичних положень темпоральних оціночних понять в цивільному праві України.

Відсутність порушень академічної доброчесності. Під час вивчення дисертаційного дослідження так наукових публікацій фактів порушень академічної доброчесності не виявлено. Дисертаційна робота Кравчук Дар'ї Сергіївни є оригінальною, самостійно виконаною науковою працею.

Зауваження щодо оформлення та змісту дисертації, запитання до здобувача. Оцінюючи загалом позитивно винесене на захист дисертаційне дослідження Д.С. Кравчук, варто відзначити й певні суперечливі або спірні положення. Окремі питання предмета дослідження, на думку рецензента, потребує певних уточнень і додаткової аргументації.

1. У п. 2 наукової новизни «вперше» автором запропоновано, як ми бачимо, визначення поняття темпоральних оціночних понять в цивільному праві, під якими розуміють *«не конкретизовані законом оціночні поняття, що стосуються часових меж існування тих або інших правових явищ, процесів, дій та передбачає самостійний вибір учасником цивільних правовідносин варіанта поведінки, шляхом вільної оцінки в рамках конкретної правозастосовної ситуації, але в допустимих правових межах»*.

Вважаю таке авторське визначення занадто завантаженим, а тому воно воно потребує більшої конкретизації.

2. У п. 3 наукової новизни «вперше» дисертант зазначає форми, в яких виражаються темпоральні оціночні поняття у цивільному праві, зокрема: «з моменту», «у момент»; «негайно»; «тимчасово»; «постійно»; «своєчасно»; «у разі необхідності», «в разі необхідності»; «до»; «після»; «розумний строк»; «невідкладна потреба», «невідкладний випадок», «невідкладна необхідність», «невідкладні дії» та, в подальшому, на основі притаманним загалом всім видам темпоральних величин пропонує їх класифікацію.

Проте, на чому ґрунтується саме така класифікація запропонованих форм темпоральних оціночних понять, дещо не зрозуміло. Хотілось би почути думку дисертанта з цього приводу.

3. У п. 6 наукової новизни «вперше» дисертантом наголошується про необхідність розподілу використання темпоральних оціночних понять як у договірних, так і недоговірних зобов'язаннях. Відповідно, у наступному п. 7 наукової новизни здобувачем наводиться визначення темпорального оціночного поняття у договірних зобов'язаннях, проте з приводу недоговірних зобов'язань автор у науковій новизні аргументацію не наводить.

Тому виникає питання: чи є аргументованою точкою зору наведений дисертантом розподіл використання темпоральних оціночних понять як у договірних, так і недоговірних зобов'язаннях? У чому полягає суть і значення такого розподілу? Хотілось би почути думку дисертанта також із цього приводу.

4. На сторінках 24–38 дисертації автором окреслюється періодизація розвитку вчення про темпоральні оціночні поняття. Проте, не наводяться конкретні історичні часові періоди, протягом якого формувалися певні правові позиції з обраної тематики дослідження.

Викладені вище дискусійні положення та зауваження не впливають на загальну позитивну оцінку дисертаційного дослідження Кравчук Дар'ї Сергіївни, оскільки не стосуються найбільш значних положень і висновків роботи й не применшують належного рівня дисертаційного дослідження. Вони

можуть слугувати підґрунтям для дискусії в процесі захисту дисертації, а також напрямками майбутніх досліджень дисертанта.

Висновок про відповідність дисертації встановленим вимогам.

Дисертація Кравчук Дар'ї Сергіївни на тему «Темпоральні оціночні поняття в цивільному праві України», подана на здобуття ступеня доктора філософії, за своїм змістом, одержаними науковими результатами, актуальністю, новизною та іншими ознаками є самостійною завершеною науковою роботою, що містить суттєві положення для розвитку науки цивільного права.

Дисертація Кравчук Дар'ї Сергіївни на тему «Темпоральні оціночні поняття в цивільному праві України» за актуальністю, ступенем наукової новизни, обґрунтованістю, науковою та практичною значущістю здобутих результатів відповідає спеціальності 081 «Право» та вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 серпня 2016 р. № 261 (зі змінами і доповненнями від 3 квітня 2019 р. № 283), наказу МОН України від 12 січня 2017 р. № 40 «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації» (зі змінами від 12 липня 2019 р.) і Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії (постанова Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44), а її автор – Кравчук Дар'я Сергіївна – за результатами проведення публічного захисту заслуговує на присудження ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право».

Рецензент –

доцент кафедри цивільно-правових дисциплін

Національної академії внутрішніх справ,

кандидат юридичних наук, доцент

Андрій ПЕТРОВСЬКИЙ

